

Kritik og eksegesi: J. L. Ussing og Lukrets' *De rerum natura*

Af Philip Boserup-Lemire

I en anmeldelse af Heinrich Meyers udgave af Ciceros *Orator* (Leipzig, 1827) bemærker den schweiziske filolog Johan Caspar von Orelli i en fodnote, at alle bevarede håndskrifter af Lukrets' filosofiske læredigt *De rerum natura* (herefter *DRN*) – med det dengang bortkomne Gottorp-fragment (G: GKS 211 2o) som mulig undtagelse – må nedstamme fra én og samme arketype.¹ Denne iagttagelse bliver udgangspunktet for en række studier af værkets overlevering.² Orellis antagelse nuanceres få år senere af J.N. Madvig, der i en kortfattet afhandling om lakunerne i Lukrets-håndskrifterne påviser,

-
1. Orelli (1827) 86n.
 2. *DRN* er overleveret i tre karolingiske håndskrifter: **O**, *codex oblongus* (Leidensis Voss. Lat. F 30), **Q**, *codex quadratus* (Leidensis Voss. Lat. Q 94) og **GVU**, *schedae*, tre separate fragmenter af samme håndskrift (GKS 211 2; ÖNB Cod. Lat. 107, folia 9–14; ÖNB Cod. Lat. 107, folia 15–18). Ud over OQGVU har vi 54 renæssancehåndskrifter, almindeligvis betegnet *itali*. Disse nedstammer imidlertid fra den samme arketype, en nu tabt afskrift af O, og har derfor ingen selvstændig værdi for tekstetableringen, bortset fra at være kilde til konjekture. For en grundig gennemgang af overleveringen, se Butterfield (2013) 5–45.

at også Gottorp-fragmentet stammer fra denne arketype.³ Et mere omfattende studie af værkets overlevering udgør Jacob Bernays' prisopgavebesvarelse fra 1847, som senere efterfølges af Karl Lachmanns monumentale kommenterede udgave fra 1850.⁴

Bortset fra Madvigs korte afhandling har *DRN* kun i ringe grad tiltrukket sig opmærksomhed i dansk antikforskning.⁵ Tilsvarende gør sig gældende for antallet af danske oversættelser af værket, hvoraf det tidligste forsøg er Eiler Munthes fra 1794 af Lukrets' kendte skildring af pestudbruddet i Athen (6.1136–1284), oversat "i Prosa af den Grund, at jeg [Munthe] har intet Talent til at være Digter, og for megen Æreki-erhed til at være Verse-mager".⁶ Knap to år senere, i januar 1796, udgav K.L. Rahbek i *Minerva* en kort oversættelse af 5.1136–47 under titlen *Sortes Lucretianæ*. Den første mere omfattende oversættelse forelå i 1832 med Simon Meislings kommenterede oversættelse af værkets to første bøger. Først i 1998 udkom en komplet dansk oversættelse ved Ellen A. og Erik H. Madsen.

Blandt de ganske få bidrag til Lukrets-forskningen ydet af danske forskere er der imidlertid ét, der har fået mindre opmærksomhed end rimeligt: J.L. Ussings *Kritiske og exegetiske Bemærkninger til Lucreti* (herefter *Bemærkninger*), udgivet i *Tidsskrift for*

-
3. Madvig (1832). For en kort redegørelse for indholdet af denne afhandling, se Boserup (2021) 297–300. Afhandlingen udkom oprindeligt som universitetsprogram i 1832, men blev først for alvor anerkendt uden for landets grænser, da den to år senere blev genudgivet i *Opuscula Academica* (København, 1834). Som bibliotekar ved universitetsbiblioteket gjorde Madvig sig tilmed bemærket ved at genfinde Gottorp-fragmentet (G), som siden første halvdel af 1700-tallet havde været anset for at være gået tabt. En kollation af fragmentet blev foretaget af R.J.F. Henrichsen og udgivet i 1846 som indbydelsesskrift til den offentlige eksamen i Odense Katedralskole. I min kommende artikel "J.N. Madvig and the Text of *De Rerum Natura*" vil jeg gennemgå Madvigs samlede bidrag til Lukrets-forskningen, herunder hans konjekture, mere udførligt.
 4. Disse arbejder medvirkede til at grundlægge den moderne editionsfilologi. For en samlet historisk fremstilling, se Timpanaro (2005).
 5. *DRN* er én gang udgivet i Danmark i en udgave forestået af Børge Thorlacius *ex recensione Bentlejo-Wakefieldiana in usum scholarum academicarum* (København, 1813). To kortere kritiske bidrag er desuden kommet i *Classica et Mediaevalia*: Raasted (1955) og Foss (1961).
 6. Munthe (1794) 50.

Philologi og Pædagogik i 1866.⁷ Trods sit beskedne omfang på kun 13 sider rummer artiklen en række skarpsindige og originale tekstkritiske iagttagelser, der i øvrigt vidner om en bemærkelsesværdig fortrolighed med samtidige og tidligere forskeres arbejde med *DRN*. I det følgende vil jeg, ud over at give et kort oprids af Ussings liv, skitsere hovedtrækkene i *Bemærkninger* og fremhæve, hvad jeg anser for at være artiklens væsentligste bidrag.

Johan Louis Ussing blev født i København i 1820.⁸ 1836 dimitteredes han fra Metropolitanskolen og kom på Københavns Universitet for at studere filologi. I studenterårene fulgte han blandt andet P.O. Brøndsteds forelæsninger over Bøotiens geografi og Madvigs, holdt på latin, over Juvenals *Satirer* og latinsk litteraturhistorie. På Madvigs opfordring blev den klassiske arkæologi et af Ussings hovedområder. Interessen for arkæologien resulterede i første omgang i magisterdisputatsen *De nominibus vasorum Græcorum* (København, 1844). Umiddelbart efter disputatsforsvaret drog Ussing med støtte fra Fonden *ad usus publicos* afsted på en længere udlandsrejse til Italien, Tyrkiet og Grækenland. I 1849, omtrent tre år efter hjemkomsten til København, blev han udnævnt til professor ved Københavns Universitet. I første instans bestod ansættelsen i at assistere universitetets filologiske professorer, Madvig og F. C. Petersen, men i praksis fungerede han både som professor i filologi og arkæologi, idet han ikke alene forelæste over den græske og romerske litteratur, men også den klassiske arkæologi og kunsthistorie.⁹ At græsk og latin burde betragtes som ét samlet universitetsfag, og at arkæologien burde indgå som et naturligt supplement til filologien havde Ussing været overbevist om – og selv erfaret værdien af – siden sin studietid.

7. Denne artikel er ikke angivet i *A Bibliography of Danish Contributions to Classical Scholarship from the Sixteenth Century to 1970* (Hansen [1977]).

8. Opridset af Ussings liv og videnskabelige virksomhed er baseret på Ussing (1906). Se i øvrigt Boserup (1992) 335–40; *id.* (2021) 333–39.

9. Som universitetsansat igennem en lang årrække påtog Ussing sig adskillige administrative hverv, herunder som rektor ved Københavns Universitet (1875, 1885), Regensprovst (1877) og medlem af Carlsberg-Fondets direktion (1888–1902).

Sammen med de arkæologiske og kunsthistoriske undersøgelser, der blev resultatet af udlandsrejserne, udgør en række tekstudgaver og mindre kritiske arbejder den væsentligste del af Ussings samlede bibliografi.¹⁰ Det korte skrift om Lukrets, der vil blive behandlet i det følgende, omtales ikke af Ussing selv i det oprids, han i sine erindringer giver af sit videnskabelige forfatterskab.¹¹ Undervisning betragtede han som sin primære opgave, og beskæftigelsen med *DRN* har formodentlig først og fremmest været i denne sammenhæng. Ussing havde tidligere beskæftiget sig med Lukrets i forbindelse med den reviderede udgave af Madvigs *Carmina Selecta* (København, 1854), der, i modsætning til første udgave fra 1843, var ledsaget af hans kommentarer.¹² Ussings kommentarer er først og fremmest rettet mod studerende, med særlig vægt på sproglige og indholdsmæssige forklaringer af de udvalgte tekster. Imidlertid indeholder de også adskillige tekstkritiske betragtninger, navnlig vedrørende *DRN*, hvis overlevering hverken Madvig eller Ussing fandt tilstrækkeligt tilfredsstillende behandlet i de eksisterende udgaver.¹³

Ussing indleder *Bemærkninger* med et kort oprids af det 19. århundredes væsentligste fremskridt i Lukrets-forskningen, hvorefter han fremsætter en række generelle betragtninger over de fortolkningsmæssige udfordringer, der er forbundet med læsningen af *DRN* – udfordringer, som i høj grad skyldes værkets tilstand og overlevering. Ussing retter en skarp kritik af tidligere udgiveres behandling af disse forhold samt af deres tolkninger af de antikke vidnesbyrd om *DRN*. Centralt i denne kritik er spørgsmålet om værkets uafsluttede tilstand: En brat slutning og en række bemærkelsesværdige gentagelser og ufuldkommenheder antyder, at Lukrets aldrig nåede at revidere sit værk endeligt.¹⁴ Navnlig de hyppige gentagelser er blevet fortolket forskelligt. Det er dog i dag en udbredt opfattelse, at et stort antal af disse stammer fra Lukrets selv og dels tjener et didaktisk formål, dels skyldes, at han i flere tilfælde anså en given

10. Hovedværket i denne henseende er hans kommenterede udgave af Plautus' komedier (København, 1875-86). Størstedelen af Ussings øvrige arbejder er angivet i Hansen (1977).

11. Ussing (1906) 119–25.

12. Ussing (1854).

13. Se eksempelvis forordet til Madvig (1843).

14. Lukrets antyder eksempelvis i 5.155, at han senere i værket vil give en mere udførlig fremstilling af gudernes væsen og opholdssted. Dette vender han imidlertid aldrig tilbage til.

passage for passende i mere end én sammenhæng, men aldrig nåede at afgøre, hvorvidt den skulle optræde det ene eller det andet sted i værket. Hertil kommer, at håndskrifternes arketype er stærkt korrumperet. Disse omstændigheder betyder, at man som læser må forholde sig til, hvorvidt de særegenheder, der karakteriserer værket, skyldes overleveringen eller det forhold, at Lukrets aldrig fik mulighed for at revidere det.

Blandt de få antikke vidnesbyrd om Lukrets findes det mest kendte – og samtidig det, der har givet anledning til flest spekulationer¹⁵ – i et brev fra Cicero til broderen Quintus.¹⁶ Det er eksempelvis formentligt dette brev, der ligger til grund for Hieronymus' påstand i *Chronicon* om, at Cicero reviderede (*emendavit*) *DRN*. Lachmann betragter ikke alene denne påstand som sand, men antager yderligere, at Hieronymus ikke henviser til Marcus Tullius Cicero, men Quintus.¹⁷ Imod denne antagelse indvender Ussing korrekt, at man i det 4. eller 5. århundrede næppe ville omtale andre end Marcus Tullius Cicero alene som "Cicero".

Med udgangspunkt i antagelsen om, at *DRN* kort efter Lukrets' død blev gennemgribende revideret, foretager Lachmann en række markante indgreb i den overleverede tekst. Blandt andet anser han gentagelsen af 1.926–50 i 4.1–25 for at være en tidlig udgivers værk og foreslår derfor, at denne passage slettes fra fjerde bog, hvilket Munro tilslutter sig.¹⁸ Ussing udelukker ikke, at Lukrets kunne have erstattet eller revideret passagen i ét af de to tilfælde, hvis han havde haft mulighed for at færdiggøre sit værk, men fastholder, at antagelsen om en tidlig udgiver er aldeles unødvendig for at forklare gentagelsen.

Også en række af de interpolationer og transpositioner, der tilsyneladende findes i den overleverede tekst, bliver af Lachmann og Munro (i varierende grad) tilskrevet en udgiver.

15. Se blandt andet Housman (1928).

16. *Ad Q. fr.* 2.10 *Lucreti poemata, ut scribis, ita sunt, multis luminibus ingeni, multae tamen artis.*

17. Lachmann (1850a) 63.

18. Denne gentagelse, den længste i *DRN*, rummer følgende mindre variationer: 1.936 *sed* / 4.11 *nam*; 1.949 *perspicis* / 4.24 *percipis*; 1.950 *qua constet compta figura* / 4.25 *ac persentis utilitatem*. For en indgående analyse af passagen, se Butterfield (2016) 23–31.

Ussing tager ikke direkte stilling til, hvorvidt der i *DRN* forekommer egentlige (originale) interpolationer, dvs. vers, der ikke stammer fra Lukrets' egen hånd.¹⁹ Og på trods af at overleveringen utvivlsomt har forårsaget en række transpositioner,²⁰ er Ussing meget påpasselig med at omplacere vers for at skabe klarere mening i teksten.²¹ Munro derimod fremhæver i introduktionen til den første udgave af sin kommentar (Cambridge, 1864) en række passager, hvis indhold efter hans opfattelse kunne antyde, at de oprindeligt har stået i marginen af Lukrets' eget eksemplar for senere at være

-
19. Det er i det hele taget meget omstridt, i hvilket omfang der i *DRN* findes interpolationer. Det mest omfattende (og mest radikale) studie heraf er Deufert (1996), der foreslår at slette i alt 368 vers. For et modsatrettet synspunkt, se Butterfield (2014).
 20. Den mest kendte transposition findes i fjerde bog, hvor 299–322 fejlagtigt optræder før 323–47. Det er af Lachmann blevet påvist, at denne fejl skyldes, at det pågældende blad (f. 76) i arketypen (Ω) på et tidspunkt er faldet ud og ved genindsættelsen er blevet vendt forkert, inden håndskriftet blev benyttet som forlæg for senere afskrifter.
 21. Ussing (1866) 84–85: "Der gives efter min Mening intet farligere kritisk Middel, og intet, som er blevet mere misbrugt, end Omflytning af Vers; og i de fleste Tilfælde, hvor man har forsøgt det, som ved Properts, Horats, Plautus, vil en uhildet Betragtning foretrække Haandskrifternes Orden for den "Forbedring", man har troet at kunne frembringe ved et saa voldsomt Middel. (...) Et saa voldsomt Middel som en Omsætning, bör i alt Fald ikke anvendes, naar det dog ikke hjælper, uden der ogsaa foretages andre Forandringer i Texten."

blevet indsat i selve teksten af udgiveren.²² Som muligt eksempel på en sådan passage nævner han blandt andet 1.1085 (*et quasi terreno quae corpore contineantur*).²³ Frem for at udelade verset eller (som f.eks. Marullus) at ændre på versenes rækkefølge, foreslår Ussing, at der efter 1084 (*in medium niti, sed terrarum atque liquoris*) antages en lakune, en minimalt indgribende løsning sammenlignet med de øvrige måder, hvorpå man ellers har forsøgt at skabe sammenhæng i passagen.²⁴ Samtidig undgår man at skulle redegøre for (som det kræves, hvis 1085 udelades), "hvorfor Digteren [Lukrets] har troet at burde forklare *liquor* [1084] ved en vidtløftig Apposition, medens *terra* [*ibid.*] intet saadant Tillæg faaer" (s. 83). På baggrund af denne iagttagelse ændrer Munro sit oprindelige synspunkt og angiver i tredje udgave (Cambridge, 1873) en lakune på det pågældende sted.²⁵

Som tidligere nævnt var Ussing generelt tilbageholdende med at omflytte vers for at skabe mening i teksten.²⁶ Kun i ét enkelt tilfælde foreslår han en sådan ændring, nemlig at 6.1247–51 flyttes til slutningen af sjette bog. Slutningen af *DRN* er som bekendt usædvanlig brat, og Ussing bemærker med rette, at de pågældende vers fremstår malplacerede i deres nuværende position, men kunne fungere som en passende afslutning på værket. Han understreger dog selv, at denne bemærkning kun bør betragtes "som en henkastet Tanke, hvilken jeg selv [Ussing] ikke vilde vove at indføre i Teksten" (s. 86). Ikke desto mindre er Ussing mig bekendt den første til at foreslå denne transposition, som første gang optages af Bockemüller (Stade, 1873), der sidenhen er blevet krediteret for ændringen.²⁷

*

-
22. Denne antagelse beror på det faktum, at der i teksten findes et bemærkelsesværdigt antal transpositioner bestående af enkelte eller flere på hinanden følgende vers, der i sig selv eller til sammen udgør selvstændige, meningsfulde sætninger. Munro (1864) 22 fremhæver især følgende passager: 1.984–87 (998–1001), 2.652–57 (655–659, 689), 4.1227–28 (1225, 1226).
 23. Det skal retfærdigvis nævnes, at Munro bevarer verset i sin tekst.
 24. Deufert følger Bentley og udelader 1.1086 (*umorem ponti magnasque e montibus undas*), mens Marullus (og O²) foreslår, at 1086 placeres før 1085. Et overblik over de øvrige forslag findes hos Bailey (1947) *ad loc.*
 25. Munro (1873) *ad loc.*: "Ussing, Tidsskr. for Philol. VI, has rightly seen that a v. is lost before 1085."
 26. Se n. 21 ovenfor.
 27. Transpositionen er siden optaget af Martin (1934) og senest forsvaret af Fowler (2007).

I *Bemærkninger* introducerer Ussing seks konjekture, hvoraf to i forvejen optræder i enkelte senere håndskrifter (4.206 og 6.460).²⁸ Af de fire originale konjekture er ingen optaget i nyere udgaver. Frem for at gennemgå alle disse, vil jeg i det følgende fremhæve nogle af de konjekture, hvor Ussing med sin kritik af tidligere forskere – overbevisende eller ej – kaster lys over centrale problemer i den overleverede tekst.

5.878–81

Sed neque Centauri fuerunt nec tempore in ullo
esse queunt duplici natura et corpore bino.

ex alienigenis membris compacta potestas
hinc illinc †paruis ut non sit par† esse potissit.

Et omdiskuteret *crux* findes i 5.881. Verset er i sin overleverede form uforståeligt og har affødt adskillige konjekturale forsøg på at genetablere en sammenhængende tekst: Lachmann foreslår *partis ut si par*, Bernays *parilis quis non superesse*, og Munro *uisque ut non sat par*. Ligesom Bernays foreslår Ussing som det første, at der frem for arketydens *paruis* læses *parilis*, en kløgtig konjektur, der tilmed let kan forsvares palæografisk. I modsætning til Lachmann, men i lighed med Bernays og Munro, bevarer Ussing negationen *non* og tilføjer *satis* med henvisning til *codex quadratus* (Q), hvor der læses *sat* i stedet for *sit*. Med to minimalt indgribende ændringer af arketydens åbenlyst korrumperede tekst frembringer Ussing: *Hinc illinc parilis ut non satis esse potissit*. Denne konjektur rejser dog et metrisk problem: I begyndelsen af tredje fod kræves en lang stavelse, men hos Ussing udgøres denne position af den sidste stavelse i *parilis*, som er kort.²⁹ Konjekturen fordrer således, at den korte stavelse i arsis opfattes

28. 1.874: *alienigenisque* for *quae lignis*; 4.206: *nonne* for *quone*; 5.881: *parilis ut non satis* for *†paruis ut non sit par†*; 5.1456: *corda* for *corde*; 6.114: *quale* for *aut*; 6.460: *quaeque* for *quoque*. I Ussing (1854) introduceres yderligere følgende konjekture: 2.42: *epicuri* for *Epicuri*; 3.876: *haeret* for *unde*; 3.897: *plorantibus* for *florentibus*; 4.1001: in *add.*

29. Hos Bernays bliver stavelsen lang på grund af det efterfølgende *quis*.

som lang. Dette metriske fænomen (ofte omtalt som “irrational lengthening”) er yderst sjældent, selv om det dog forekommer i enkelte tilfælde hos Lukrets.³⁰ Fælles for disse tilfælde er imidlertid, at stavelsen, der forlænges, oprindeligt har været lang, hvilket yderligere taler imod Ussings konjektur. Rekonstruktionen af denne passage er forbundet med stor usikkerhed, og jeg tilslutter mig derfor de udgivere, der markerer passagen med *cruces*.

5.1456–57

namque alid ex alio clarescere corde uidebant,
artibus ad summum donec uenere cacumen.

I de afsluttende vers af den omfattende skildring af universets skabelse og menneskets udvikling, der optager femte bog, har arketypens *corde uidebant* (5.1456) affødt en del tvivl. Blandt Ussings forgængere foreslår Lachmann *conueniebat* som erstatning, mens Munro læser *et ordine debet*. Det synes dog nærliggende, at *alid ex alio clarescere* fordrer et verbum som *uidebant* (om end det ikke nødvendigvis er den eneste mulighed).³¹ Ussing påpeger, at de foreslåede konjekturen indebærer indgribende ændringer uden egentlig at bidrage til en klarere tekst, og ændrer i stedet *corde* til *corda*. Denne læsning har den åbenlyse styrke, at arketypens *uidebant* bevares; svagheden derimod ligger i det mindre overbevisende *corda*, der gøres til subjekt i betydningen “menneskene” (egl. “sjælene”). Der findes hos Lukrets ingen parallel til denne brug af *corda*, og *uidebant* kan i denne sammenhæng uden problemer stå alene uden et eksplicit subjekt, som f.eks. det foregående *habebant* (v. 1443). Nyere udgaver fastholder arketypens *corde uidebant* i betydningen “de [vores menneskelige forfædre] så i deres sind”. *Cor* i betydningen “sind” er ganske almindelig, og ablativformen *corde* (i modsætning til *corda*) er hyppigt forekommende i *DRN*. Det styrker i øvrigt denne læsemåde, at Lukrets – med undtagelse af ét enkelt tilfælde (5.882)³² – konsekvent

30. Thompson & Zair (2020) 578 3n. angiver tre tilfælde af “irrational lengthening” hos Lukrets: 2.27, 5.396, 5.1049. Se i øvrigt Bailey (1947) 127–28.

31. Cf. 1.407 *sic alid ex alio per te tute ipse uidere*. Se desuden 1.1115–17.

32. Samme vers forekommer i 4.44, men betragtes af Deufert som en interpolation.

anvender ablativformen *corde* i versets femte fod.³³ Der synes således ikke at være tilstrækkelige grunde til at afvige fra arketypens tekst.

6.459–60

fit quoque uti montis uicina cacumina caelo
quam sint quoque magis, tanto magis edita fument.

Til 6.460 bemærker Ussing, at det dunkle *quam ... quoque magis* næppe kan være skrevet af Lukrets. At vendingen er højst usædvanlig, er tidligere blevet påpeget af både Lachmann og Munro, der imidlertid begge fastholder den med henvisning til *tanto quique magis*, der optræder i 3.700 og 5.343. Ussing foreslår i stedet *quaeque*, en nærliggende konjektur, der desuden findes i en gruppe af de italienske renæssance-håndskrifter (ϕ).³⁴ Det er med fuld berettigelse, at Deufert optager denne læsemåde i sin udgave.

Afslutningsvis fremhæver Ussing tre tilfælde, hvor arketypens læsemåde ifølge ham bør foretrækkes frem for de konjekturen, hvormed teksten er forsøgt forbedret.³⁵ I det følgende vil 1.190 og 6.954 blive behandlet.

1.188–90

quorum nihil fieri manifestum est, omnia quando
paulatim crescunt, ut par est semine certo,
crescentesque genus seruant ...

Lukrets fremsætter i første bog (1.149 ff.) det filosofiske princip, at intet kan opstå af ingenting. Dette forsvarer han blandt andet med den iagttagelse, at intet ville kræve tid til at vokse, hvis det kunne opstå *ex nihilo*.

33. 2.269, 5.1107, 6.5, 6.1233.

34. C (Cantab. Bibl. Univ. Nn. 2. 40), e (Vat. Lat. 3275), f (Vat. Ottob. Lat. 1136).

35. 1.190, 1.453, 6.954.

Problemet ligger i *crescentesque*, der ikke kongruerer med det foregående *omnia*. Versemålet tillader ikke den forventelige form *crescentiaque*, og Lachmann foreslår derfor, at teksten ændres til *crescere, resque*, en ændring, Ussing finder unødvendig, da håndskrifternes læsemåde uden vanskelighed kan forstås som en *constructio ad sensum*. For i visse tilfælde, tilsyneladende ofte af metriske hensyn, anvender Lukrets et adjektiv eller et pronomen, der ikke kongruerer med det ord, det semantisk knytter sig til, men med et synonym i et andet køn, som det f.eks. ses i 1.351, hvor (*in*) *totas* bruges om *arbusta* (= *arbores*).³⁶ I nærværende tilfælde omfatter *crescentesque* alt, hvad der vokser over tid, og kongruerer formentlig med et underforstået *res* eller, som Ussing foreslår, *iuuenes*.

6.951–55

denique per dissaepa domorum saxea uoces
peruolitant, permanat odor frigusque uaposque
ignis, qui ferri quoque uim penetrare sueuit.
denique qua circum caeli lorica coercet
morbida uisque simul, cum extrinsecus insinuat.

I sjette bog hævder Lukrets, at intet i naturen er fuldkommen uigennemtrængeligt. Vanskeligheden ligger i udtrykket *caeli lorica* ("himlens panser"), der af Lachmann rettes til *Galli lorica* ("den galliske brynje") med henvisning til Varro (*Ling.* 5.116 *Lorica, quod e loris de corio crudo pectoralia faciebant: postea subcidit Gallica e ferro sub id uocabulum, ex anulis ferrea tunica.*).³⁷ Mens både Bernays og Munro optager denne konjektur, indvender Ussing, at den hverken bidrager til en mere meningsfuld tekst eller fremstår som en passende konklusion på Lukrets' argument, da det virker besynderligt at fremhæve en gallisk brynje som en særligt modstandsdygtig form for

36. Cf. 6.214: *eas* om *nubila* (= *nubes*); 6.456: *ea* om *nubes* (= *nubila*).

37. Passagen hos Varro rummer i sig selv en række tekstproblemer og er derfor en usikker parallel. Eksempelvis står der i arketypen *Galliae*, oftest rettet til *Gallica*, men af Lachmann til *Galli e*. (Jeg har under udarbejdelsen af denne artikel kun haft adgang til Carl Müllers udgave af *Ling.* [Leipzig, 1833]. Det er mig derfor uvist, hvordan tekststykket senest er blevet fortolket af Wolfgang de Melo [Oxford, 2019].)

jern.³⁸ Selv om udtrykket *caeli lorica* ikke kendes fra andre passager hos Lukrets, findes der imidlertid flere eksempler på lignende metaforer, mest bemærkelsesværdigt det hyppigt anvendte *moenia mundi* (1.73, 1.1102, 2.1045, 2.1144, 3.16, 5.119, 5.371, 5.454, 5.1213, 6.123). Der er mig bekendt ingen, der fremhæver den ligeledes oplagte parallel *sub caeli tegmine* (1.998, 2.662 [*sub tegmine caeli*], 5.1016 [*caeli sub tegmine*])

I 1865, året inden Ussing publicerer *Bemærkninger*, påpeger Gustaf Bossart-Oerden i efterskriftet til sin tyske oversættelse af *DRN*, at der sandsynligvis er gået et vers tabt efter 6.954,³⁹ en nærliggende antagelse, der blandt andet understøttes af det (i tekstens nuværende form) malplacerede enklitiske *-que (simul)* i det følgende vers.⁴⁰ Bossart-Oerdens formodning følges for første gang af Brieger (1894) og er efterfølgende blevet optaget af stort set alle udgivere. Det bør naturligvis understreges, at en mulig lakune ikke i sig selv udelukker Lachmanns konjektur. Antages den, gør den dog efter min opfattelse en ændring af paradosis i 6.954 unødvendig.⁴¹

Afsluttende bemærkninger

Ser man bort fra de brud og mangler, der skyldes *DRN*'s uafsluttede form, har de knap 900 år mellem Lukrets' død og de ældste bevarede håndskrifter medført et betydeligt antal fejl, der *kan* og *bør* udbedres konjunkturalt.⁴² En konsekvent konservativ udgivel-sespraksis er derfor uhensigtsmæssig. Dog skal udgiveren alene forsøge at rekonstruere teksten, som den blev efterladt af Lukrets', ikke som den kunne have taget sig ud i en endelig, revideret form.

Sammenlignet med Lachmann og Munro, der begge tog sig vidtgående friheder som udgivere, er Ussing udpræget konservativ, både i sin fortolkning af tekstens tilstand og overlevering samt i sine emendationer, der ofte kun indebærer minimale

38. Det samme er senere blevet bemærket af Ellis (1871) 272.

39. Ussing har næppe været opmærksom på Bossart-Oerdens mistanke om en lakune.

40. Bossart-Oerden (1865) 256. Se i øvrigt Bailey (1947) *ad loc.*

41. Ifølge Bossart-Oerdens læsning må *denique* rette sig imod det følgende, nu tabte vers. Dette får Bailey (1947) *ad loc.* til at stille et oplagt (men for en udgiver underordnet) spørgsmål: "What is it that penetrates it [= the breastplate of the world]?" Det er rimeligt at antage, som Ussing, at Lukrets her tænker på lynet.

42. Butterfield (2020) 19 anslår, at den overleverede tekst (ud over de mere graverende lakuner og transpositioner) indeholder over tusinde mindre fejl.

afvigelser fra paradosis.⁴³ Hans konjekture og kritiske bemærkninger retter sig fortrinsvis mod velkendte tekstproblemer og udspringer for det meste af en skepsis over for tidligere emendationsforsøg.

Lachmann nåede aldrig at forholde sig til den kritik, der af Ussing blev fremsat imod ham. Munro derimod reviderede over en længere årrække sin udgave og kommentar flere gange (Cambridge, 1866, 1873).⁴⁴ Selv om han kun i ét tilfælde ændrede sin tekst som følge af Ussings kritik, repræsenterer hans senere udgaver overordnet set en væsentligt mere konservativ tilgang til teksten, end man finder i den første fra 1864.⁴⁵

Selv om *Bemærkninger*, skrevet på dansk og rettet mod et skandinavisk publikum, ikke har vundet større udbredelse, er den kritik, der fremsættes deri, bestemt ikke uden værdi. Ussing havde ret, da han konstaterede, at der selv efter Lachmann og Munro "endnu [var] Meget at gjøre", og hans eget "lille Bidrag til at føre Forskningen videre" udgør en velfunderet modvægt til deres arbejde og repræsenterer i det hele taget en konservatisme, der siden skulle præge mange senere udgivere.

43. Ussing (1866) 81: "Men Lachmann er som bekjendt ikke af de beskedne Kritikere. Tidt ledede en ufuldstændig Iagttagelse ham til af enkelte Facta at uddrage Regler, for hvilke der ingen indre Grund kunde gives, og som ogsaa ved nærmere Undersøgelse have viist sig falske; men han har ikke været bange for at lægge saadanne Regler til Grund for sin Kritik. Hertil Kommer, at hans Rettelser ikke sjelden ere smagløse, og overhovedet ofte ere saa dristige, at de kun kunne betegnes som løse Indfald."

44. I 1886, året efter Munros død, udkom en fjerde udgave forestået af J.D. Duff.

45. Se generelt forordet til Munro (1873³): "On the whole my criticism is now I believe more conservative than it was. Again and again I have found that, seduced by the learning of Lachmann, I have followed him in changes which really corrupt the author. (...) It is probable however that, if I should ever issue another edition, I should leave as manifestly corrupt some passages which defy anything like certain or even very specious correction."

Bibliografi

- Bailey, C. 1947. *Titi Lucreti Cari De rerum natura libri sex. Edited with Prolegomena, Critical Apparatus, Translation and Commentary* (3 bd.). Oxford
- Bernays, J. 1847. "De emendatione Lucretii," *Rheinisches Museum für Philologie* 5: 533–87.
- Bernays, J. (ed.) 1852. *T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex*. Leipzig.
- Bockemüller, F. (ed.) 1873. *T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex*. Stade.
- Boserup, I. 1992. *Københavns Universitet 1479–1979, Bind VIII: Klassisk filologi efter 1800*. København.
- Boserup, I. 2021. "Johan Nicolai Madvig og klassiskfilologisk tekstudgivelse i 1800-tallet," Troelsgård & Bloch (2021) 243–342.
- Bossart-Oerden, G. (overs.) 1865. *Das Wesen der Dinge von Titus Lukretius Karus*. Berlin.
- Brieger, A. (ed.) 1894. *T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex*. Leipzig.
- Butterfield, D. 2013. *The Early Textual History of Lucretius' De rerum natura*. Cambridge.
- Butterfield, D. 2014. "Lucretius Auctus? The Question of Interpolation in *De rerum natura*," i Martínez (2014) 15–42.
- Butterfield, D. 2016. "Some Problems in the Text and Transmission of Lucretius," i Hunter & Oakley (2016) 22–53.
- Butterfield, D. 2020. "Critical Responses to the Most Difficult Textual Problem in Lucretius," i O'Rourke (2020) 19–39.
- Deufert, M. 1996. *Pseudo-Lukrezisches im Lukrez: Die unechten Verse in Lukrezens "De rerum natura"*. Berlin & New York.
- Deufert, M. (ed.) 2019. *Titus Lucretius Carus: De rerum natura libri vi*. Berlin.
- Ellis, R. 1871. "On Lucretius, Book VI," *The Journal of Philology* 3.6: 260–76.
- Foss, O. 1961. "On Lucretius," *Classica et Mediaevalia* 22: 44–53.

- Fowler, P. (1997) 2007. "Lucretian Conclusions," i Gale (2007) 199–233.
- Gale, M. (ed.) 2007. *Oxford Readings in Classical Studies: Lucretius*. Oxford.
- Hansen, P.A. 1977. *A Bibliography of Danish Contributions to Classical Scholarship from the Sixteenth Century to 1970*. København.
- Henrichsen, R.J.F. 1846. *De fragmento Gottorpiensi Lucretii*. Odense.
- Housman, A.E. 1928. "The First Editor of Lucretius," *The Classical Review* 42.4: 122–23.
- Hunter, R. & S. Oakley 2016. *Latin Literature and its Transmission: Papers in Honour of Michael Reeve*. Cambridge.
- Lachmann, K. (ed.) 1850. *T. Lucreti Cari de rerum natura libri sex*. Berlin.
- Lachmann, K. 1850a. In *T. Lucretii Cari de rerum natura libros commentarius*. Berlin.
- Madsen, E.A. & E.H. Madsen (overs.) 1998. *Lukrets: Om verdens natur*. Frederiksberg.
- Madvig, J.N. 1832. *De aliquot lacunis codicum Lucretii*, København.
- Madvig, J.N. 1834. *Opuscula Academica*. København.
- Madvig, J.N. (ed.) 1843. *Poetarum aliquot Latinorum carmina selecta carminumve partes*. København.
- Martin, J. (ed.) 1934. *T. Lucreti Cari De rerum natura libri sex*. Leipzig.
- Martínez, J. (ed.) 2014. *Fakes and Forgers of Classical Literature: ergo decipiatur!* Leiden.
- Meisling, S. 1832. *Digte fra Oldtiden, Syvende Hefte: T. Lucretius Carus om Tingenes Væsen, et didactisk Digt i sex Sange. Første og anden Sang*. København.
- Munro, H.A.J. 1864 (18662, 18733). *Titi Lucreti Cari De rerum natura libri sex. With a Translation and Notes* (2 bd.). Cambridge.
- Munthe, E. 1794. "En Oversættelse af Thucydides's, Lucretzes og Ovids Beskrivelse over en Pest," *Minerva* (Juli 1794) 50–69.

- Orelli, J.C. 1827, "[Anmeldelse af] H. Meyer, *Ciceronis Orator* (Leipzig, 1827,)" *Jahrbücher für Philologie and Paedagogik*, 3.4: 84–91.
- O'Rourke, D. (ed.) 2020. *Approaches to Lucretius: Traditions and Innovations in Reading the De Rerum Natura*. Cambridge.
- Raasted, J. 1955. "The Lacuna after Lucr. II 164," *Classica et Mediaevalia* 16: 84–90.
- Rahbek, K.L. 1796. "Sortes Lucretianæ," *Minerva* (Januar 1796) 114–15.
- Thompson, R. & N. Zair. 2020. "Irrational Lengthening in Vergil," *Mnemosyne* 73: 577–608.
- Thorlacius, B. (ed.) 1813. *Titi Lucretii Cari De rerum natura libri sex*. København.
- Timpanaro, S. 2005. *The Genesis of Lachmann's Method* (tr. G. Most). Chicago.
- Troelsgård, C. & D. Bloch (eds.) 2021. *Dansk Editionshistorie 1: Udgivelse af græsk og latinsk litteratur*. København.
- Ussing, J.L. 1844. *De nominibus vasorum Græcorum disputatio*. København.
- Ussing, J.L. 1854. *Fortolkning til J. N. Madvigs Udvalg af latinske Digteres Arbejder*. København.
- Ussing, J.L. 1866. "Kritiske og exegetiske Bemærkninger til Lucret's," *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 7: 81–93.
- Ussing, J.L. (ed.) 1875–86. *T. Maccii Plauti Comoediae* (5. Bd.). København.
- Ussing, J.L. 1906. *Af mit Levned. Udgivet af hans Sønner*. København.